

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en
Wetenschap

Erfgoed en Ruimte

Kiezen voor karakter!

Nederland, land van betekenis

Onze fysieke leefomgeving verandert voortdurend. We werken aan duurzame energie en het voorkomen van overstromingen. We proberen oplossingen te vinden voor de leegstand op het platteland en krimpgebieden leefbaar te houden. Tegelijkertijd hebben we te maken met steden die transformeren door groei. Binnen deze veranderingen wil de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed het karakter van Nederland behouden.

Erfgoed draagt in hoge mate bij aan dat karakter; het voedt onze collectieve identiteit en inspireert. Dat maakt Nederland tot een land van betekenis. We behouden het erfgoed door het volop in te zetten in ruimtelijke ontwikkelingen. Met de uitvoering van de *Visie Erfgoed en Ruimte* kiezen we voor karakter, en stimuleren we dat de karakteristieken van Nederland versterkt en daardoor

beter herkenbaar worden. Dat verhoogt ook de kwaliteit van onze leefomgeving. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed werkt hierin samen met vele andere organisaties. Met de inzet van kennis over cultuurhistorie maken we gebieden aantrekkelijker om in te leven, te bezoeken en in te investeren. Of het nu gaat om dijkversterkingen, schaalvergroting in de landbouw of verduurzaming van woonwijken. Zo voegen we een betekenisvolle laag toe en verbinden we verleden, heden en toekomst.

Susan Lammers
directeur
Rijksdienst voor het
Cultureel Erfgoed

De reeks Nederland, land van betekenis laat in een aantal stappen zien hoe ons landschap veranderd is door de eeuwen heen. Het vertrekpunt is steeds een ruimtelijke opgave.

Karakteristiek Nederland Waterland

Rijksmonument Haringvlietsluizen en Haringvlietdam, zesde werk van de Deltawerken, verbindt met de N57 Voorne-Putten en Godree-Overflakkee.

De poldermolens van Kinderdijk, de trekpleister voor toeristen, staan op de Werelderfgoedlijst van UNESCO.

Transformatie van het landelijk gebied

Het landschap bepaalt voor een groot deel het karakter van Nederland en is daarmee een essentieel onderdeel van ons cultureel erfgoed. Kenmerkend voor het landschap is dat het constant aan verandering onderhevig is. De impact van de energietransitie en de veranderingen in de moderne landbouw op het huidige landschap is groot. Het is de uitdaging om bij de transformatie van het landelijk gebied een nieuwe laag toe te voegen aan het cultuur-

landschap. Zo kan het landschap blijven zorgen voor een aantrekkelijk(e) leefomgeving en vestigingsklimaat. Bij de aanpak van leegkomende erven en landbouwkavels draait het om de vraag hoe het landelijk gebied leefbaar en aantrekkelijk kan blijven met de inzet van cultuurhistorie. Gebruik maken van de cultuurhistorische karakteristieken en de opgedane kennis hierover kan daarbij helpen.

‘Een toename van het aandeel van hernieuwbare energieopwekking naar 14 % in 2020.’

uit Energieakkoord voor duurzame groei, Sociaal-Economische Raad (SER)

‘Investeren in behoud, ontsluiting en ontwikkeling van het landschap vormt een basisconditie voor een succesvolle kenniseconomie.’

uit Blind Spot, metropolitan landscape in the global battle for talent, co-productie van o.a. Vereniging Deltametropool en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Karakteristiek Nederland Stedenland

Amsterdam.

Zoetermeer.

Foto: Aerophoto

Akker in de Noordoostpolder.
© Romi Tweebeke fotografie

Open polderlandschap Zeewolde,
rijkkelijk voorzien van windmolens.

Van bewustwording naar actie

Het programmteam Erfgoed en Ruimte wil voortbouwen op wat er de afgelopen periode is bereikt en nog meer samenwerken met andere partijen in concrete uitvoeringsprojecten. Veel organisaties hebben ondervonden wat het belang kan zijn om cultuurhistorie vanaf het begin goed mee te nemen.

De volgende stap is dat het voor professionals vanzelfsprekend en aantrekkelijk wordt om in ruimtelijke opgaven te redeneren vanuit de identiteit van een gebied.

Programmteam Erfgoed en Ruimte

‘We willen partijen nog meer de kracht van erfgoed laten ervaren.’

Programmamanager Erfgoed en Ruimte,
Josje Schnitzeler
j.schnitzeler@cultureelerfgoed.nl

‘Cultuurhistorie kan het landelijk gebied leefbaar en aantrekkelijk houden.’

Programmaleider Transformatie van het landelijk gebied, Marlijn Baarveld
m.baarveld@cultureelerfgoed.nl

‘Beproefde historische oplossingen kunnen we opnieuw gebruiken om droge voeten te houden.’

Programmaleider Water en erfgoed,
Ellen Vreenegeoor
e.vreenegeoor@cultureelerfgoed.nl

‘Herontwikkeling van bestaande wijken kan waardevoller zijn dan nieuwbouw buiten de stad.’

Programmaleider Transformatie in de stad en in krimpgebieden, Frank Buchner
f.buchner@cultureelerfgoed.nl

Programmteam Erfgoed en Ruimte
V.l.n.r.: Frank Buchner, Ellen Vreenegeoor,
Josje Schnitzeler en Marlijn Baarveld.

Erfgoed en Ruimte

De invoering van de Nationale Omgevingsvisie, de opvolger van de Structuurvisie Infrastructuur en Ruimte (SVIR), wordt in 2019 verwacht. Om deze periode te overbruggen, voeren de ministeries van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap en Infrastructuur en Milieu ook in 2017-2018 de *Visie Erfgoed en Ruimte* uit.

De komende jaren werkt de rijksdienst aan de programmalijnen:

- Water en erfgoed
- Landschap: transformatie landelijk gebied
- Transformatie in stad en in krimpgebieden

Zo maken we van cultuurhistorie een factor van betekenis in alle belangrijke, ruimtelijke opgaven.

Het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie organiseert in samenwerking met de rijksdienst een prijsvraag om ideeën op te halen voor vernieuwende ontwerpen voor klimaatbestendige steden en duurzame energie landschappen.

In de integrale Omgevingswet, die ook in 2019 in werking treedt, wordt onder andere

de zorg voor het cultureel erfgoed in de fysieke leefomgeving en het behoud van monumenten geregeld. Daarnaast regelt de Erfgoedwet (2016) de aanwijzing van rijksmonumenten.

Met de *Visie Erfgoed en Ruimte, Kiezen voor Karakter!* richt de Rijksoverheid zich op het verbinden van cultureel erfgoed met economische, duurzaamheids- en veiligheidsvraagstukken met een ruimtelijke impact. De Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed is sinds 2012 verantwoordelijk voor de uitvoering van dit erfgoedbeleid. De uitvoering van dit beleid in 2012-2016 was een uitwerking van de beleidsnota *Modernisering Monumentenzorg (MoMo)* en een aanvulling op de SVIR.

Selectie van uitgevoerde projecten Erfgoed en Ruimte projecten tot 2017.

Water en erfgoed

Al eeuwenlang leven Nederlanders met water. We strijden ertegen en we profiteren ervan. Onze band met het water laat zijn sporen nadrukkelijk na in de inrichting van ons land. Denk aan de karakteristieke dijken, droogmakerijen en Deltawerken, of aan terpen, waterlinies, molens, havens en handelssteden. Ook in de 21ste eeuw blijft de worsteling met het water door de klimaatverandering een van de belangrijkste, ruimtelijke uitdagingen. Berekeningen hebben aangetoond dat we te maken krijgen met hogere waterstanden in rivieren en

een stijging van de zeespiegel. In het westen van ons land zal de bodem nog verder dalen en steden krijgen te maken met oververhitting. Andere gebieden zullen verdrogen, met negatieve gevolgen voor de landbouw. Leven met water moet daarom een vanzelfsprekend onderdeel worden van ruimtelijke herontwikkeling, of het nu gaat om waterveiligheid, bodemdaling of hittestress. Verschillende ruimtelijke en technische oplossingen uit het verleden kunnen daarvoor inspiratiebron zijn of zelfs gerecycled worden.

‘Het Deltaprogramma heeft de opgave ervoor te zorgen dat de waterveiligheid en de zoetwatervoorziening in 2050 duurzaam en robuust zijn en ons land zo is ingericht dat het de grotere extremen van het klimaat veerkrachtig kan blijven opvangen.’

uit Deltaprogramma 2017, *Werk aan de delta, Opgaven verbinden, samen op koers*

Ruimte voor de Rivier project, ontpolling Noordwaard.

Karakteristiek Nederland Kavelland

Transformatie in de stad en in krimpgebieden

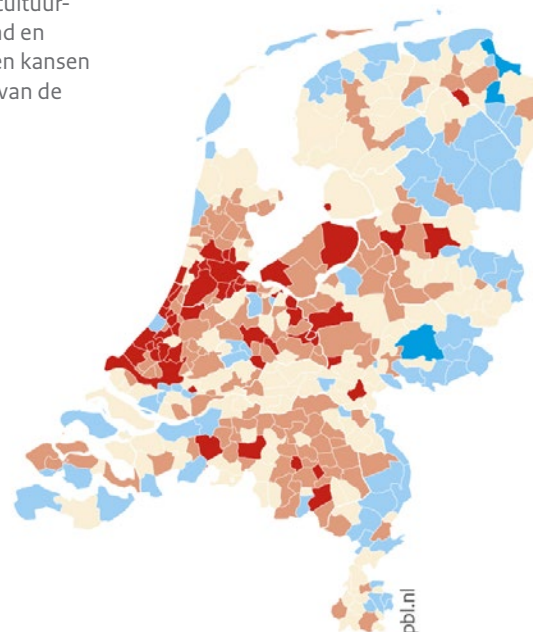
Zowel in groei- als in krimpgebieden verandert de samenstelling van de bevolking door vergrijzing, migratie, wegtrekken van hogeropgeleiden en toename van een aantal kleine huishoudens. Dat betekent dat de vraag naar woningen en voorzieningen verandert. Ook veranderingen in klimaat en zorg vragen om aanpassingen van woonwijken. In een deel van Nederland stijgen de huizenprijzen weer en ontstaat in groeiende steden druk op binnenstedelijk locaties en uitleglocaties om te bouwen.

Tegelijkertijd zijn er grote gebieden in Nederland waar de krimp is en blijft, waar de sloopopgave groter is dan de bouwopgave en waar het gaat over behoud van leefbaarheid. De cultuurhistorische kwaliteiten van stad en platteland kunnen een anker en kansen bieden voor de transformatie van de stad en krimpgebieden.

In de gebieden waar de bevolkingskrimp het sterkst is, daalt de bevolking met 16% tot 2040, is de verwachting. In de anticipeergebieden daalt het aantal inwoners tot 2040 met 4%. In de overige delen van Nederland groeit het aantal inwoners tot 2040 met 11%.

Rijksoverheid, Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

- Sterke krimp (10% of meer)
- Krimp (2,5% tot 10%)
- Redelijk stabiel (-2,5% tot 2,5%)
- Groei (2,5% tot 10%)
- Sterke groei (10% of meer)

Bevolkingsontwikkeling
per gemeente 2015-2030.

pbl.nl

Waterveiligheid

De huidige opgave voor het nieuwe Hoogwaterbeschermingsprogramma bestaat uit het treffen van maatregelen aan ruim 700 kilometer dijken en meer dan 200 waterkerende kunstwerken (sluizen, stuwen), van zowel waterschappen als Rijkswaterstaat. Deze maatregelen hebben impact op de kwaliteit van onze leefomgeving. Hoe behouden we een aantrekkelijk rivierenlandschap, met uitgesproken en streekeigen verschillen? Door het erfgoed beleefbaar te maken, te transformeren, opnieuw te benutten en een functie te geven - of een combinatie hiervan, blijft het herkenbaar in het landschap aanwezig. In 2017-2018 willen we in concrete uitvoeringsprojecten met projectleiders van Rijkswaterstaat en waterschappen samenwerken. Wat hebben zij nodig aan informatie, kennis en tools om cultuurhistorie integraal onderdeel te laten zijn van hun project?

De Handreiking *Water, erfgoed en ruimte* laat zien hoe cultuurhistorie als inspiratiebron gebruikt kan worden bij wateropgaven. Zie ook www.erfgoedenruimte.nl/water.

Integrale gebiedsagenda's

Het Rijk draagt de verantwoordelijkheid om de waterveiligheid en zoetwatervoorziening van de grote wateren, zoals het IJsselmeer, de Rijn-Maasdelta en het kustgebied en Waddengebied, op orde te houden. In het Nationaal Waterplan 2016-2021 staat de gebiedsgerichte uitwerking van plannen en maatregelen voor de grote wateren. Denk aan rivierverruiming, dijkversterking, de afvoerdeling van water over de grote rivieren, het peilbeheer in het IJsselmeer en de zoetwatervoorziening in de Zuidwestelijke Delta en West-Nederland. Voor het IJsselmeer heeft het ministerie

van Infrastructuur en Milieu het initiatief genomen om te komen tot een integrale adaptieve gebiedsagenda 2050. De uitdaging ligt in het zoeken naar synergie tussen enerzijds de verschillende ambities en opgaven en anderzijds het benutten van de kenmerkende cultuurhistorische en landschappelijke waarden in het IJsselmeergebied. De rijksdienst zet met kennis en advies in op het behoud van de karakteristieken van deze gebieden.

Durgerdam. Foto: ANP

Dijkversterking in uitvoering bij Moordrecht. Foto: Hoogwaterbeschermingsprogramma, Tineke Dijkstra Fotografie

Stavoren aan het IJsselmeer.

Transformatie van het landelijk gebied

Leefbaarheid en leegstand platteland en landschap

Het landelijk gebied staat grote veranderingen te wachten als gevolg van schaalvergroting in de landbouw en stoppende boerenbedrijven. De impact hiervan is enorm. Wat betekenen de veranderingen in de landbouw voor het modern boeren? En wat in het geval de boer stopt? Het is de vraag hoe de historische kwaliteiten van het landschap, de gebouwen en erven deze veranderingen kunnen opvangen. Waar moet rekening gehouden worden met cultuurhistorie? En waar kunnen erfgoedwaarden als kans ingezet

worden om enerzijds modern boeren in een traditioneel landschap en anderzijds nieuwe functies voor boerenerven en agrarische bebouwing mogelijk te maken, zodat het platteland leefbaar blijft? De rijksdienst gaat in 2017-2018 samen met partners in de verschillende regio's aan de slag met deze vragen. Op basis van onderzoek en pilotprojecten wil de rijksdienst met kennis, tools en advies zorgen dat cultuurhistorie de komende jaren onderdeel is van de transformatie van het landelijk gebied.

Traditionele stolpboerderij met erf. Foto: A.J. van der Wal

Het rooien van de suikerbieten op het platteland. Foto: Eric van der Eijk

2015

1978

1956

Ontwikkeling van een boerenerv in de Noordoostpolder. Beeld: Urban Synergy

Noordoostpolder, typische, moderne grootschalige polder met rationele verkaveling.

Buurtschap en buitengebied De Groep in Utrechtse Heuvelrug.

Transformatie in de stad en in krimpgebieden

Transformatie monumentale binnensteden

De crisis is voorbij. In een deel van Nederland stijgen de huizenprijzen weer en is de druk op de woningbouwlocaties weer toegenomen. In groeiende steden is de discussie over bouwen in 'het weiland' weer opgelaaid. Behoudt herbestemming en binnenstedelijke transformatie de aandacht in dit gemeentelijke

Zie ook www.erfgoedenruimte.nl/stad
Beeld: 'stadswording' uit tijdschrift
Nederland Stedenland, Creabea

spel, of 'wint' sloop-nieuwbouw en uitleg? De opgave is om onder deze druk en de grote bouwbehoefte de aandacht vast te houden voor oplossingen met kwaliteit en aandacht voor de plek.

Het stadshart van Tilburg gaat de komende jaren ingrijpend op de schop. Oude leegstaande panden moeten plaatsmaken voor de nieuwbouw van warenhuisketens. Foto: Ton Toemen/Hollandse Hoogte

Verduurzaming en vernieuwing woonwijken

Maatschappelijke ontwikkelingen zijn meer dan ooit voelbaar op de woningmarkt. Denk aan de verduurzaming van de woningvoorraad, vergrijzing van de bevolking en instroom van nieuwkomers met verschillende achtergronden. Dat levert wijken van verschillende snelheden op: wijken waar het goed gaat en die zich verder ontwikkelen, en wijken die moeite hebben zich aan te passen en die stagneren. Het is de vraag hoe de historische kwaliteiten

en structuren van de wijk die veranderingen kunnen opvangen. Waar moet rekening gehouden worden met cultuurhistorie? En waar kan erfgoed als kans ingezet worden om te komen tot vernieuwing van de woningvoorraad of het mengen van functies in de wijk? De rijksdienst wil met een aantal steden en corporaties pilots uitvoeren die de toegevoegde waarde van cultuurhistorie concreet maken.

Pakhuizen aan de Brouwersgracht in Amsterdam.
Foto: Berilinda van Dam/Hollandse Hoogte

Een verbouwing naar een Nul op de Meter-woning in Zoetermeer. Foto: Frank Hanswijk

Ruimtelijke adaptatie

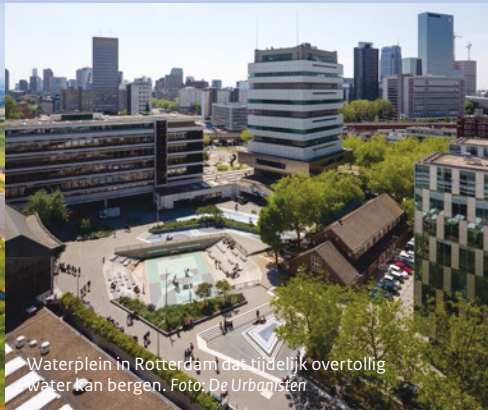
Door de klimaatverandering is er meer kans op overstromingen, wateroverlast bij extreme piekbuien, langdurige droogte en hittestress in steden. Om ook in de toekomst veilig en prettig te kunnen wonen, werken en recreëren, moeten we onze steden en dorpen hierop inrichten. We moeten weer bewust omgaan met het water en er rekening mee houden: wonen waar het veilig is en zorgen dat er voldoende ruimte voor het water is. De Rijksdienst voor het

Cultureel Erfgoed draagt bij aan de bewustwording van het omgaan met water door beproefde concepten in een modern jasje te steken. Denk bijvoorbeeld aan compartimenteringsdijken, kwelkades, wonen op verhogingen en aanpassingen aan huizen en boerderijen. In samenwerking met een aantal steden willen we onderzoeken hoe historische water- en groenstructuren opnieuw kunnen worden ingezet voor een klimaatbestendige stad.

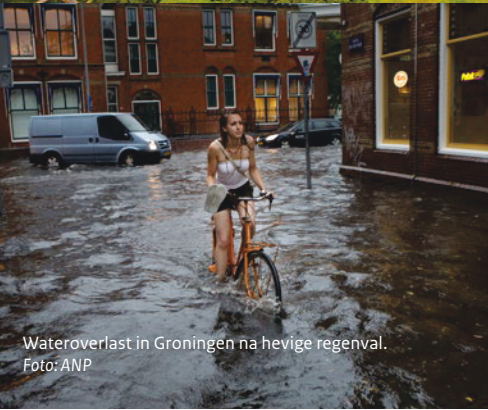
Teken en/of schrijf hier uw eigen erfgoed en ruimte vraag of -oplossing.
Deel via @erfgoedenruimte #mijnerfgoedenruimte

Stelling van Honswijk, onderdeel van de Hollandse waterlinie.

Waterplein in Rotterdam dat tijdelijk overtollig water kan bergen. Foto: De Urbanisten

Wateroverlast in Groningen na hevige regenval. Foto: ANP

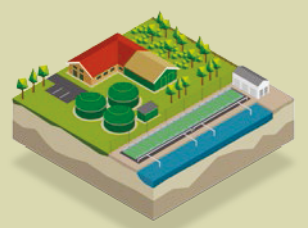
Boerderijen op terpen in de Overdiepse polder. Foto: Aerophoto

Landschap en duurzame energie

In het Energieakkoord zijn afspraken gemaakt om de uitstoot aan CO₂ te verminderen met 80 tot 95 % in 2050 en meer duurzame energie op te wekken tot een aandeel van 14 % in 2020. De overgang naar een andere energievoorziening zal een groot effect hebben op onze omgeving. Nieuwe parken met windmolens en zonnepanelen kunnen onze omgeving voor enkele decennia ingrijpend veranderen. Dan komt het aan op een zorgvuldige inpassing. Dat kan gemakkelijker op plekken

waar de duurzame energieproductie aansluit op de functie of de vorm van het landschap. Denk daarbij ook aan de snelheid waarmee het landschap zich heeft ontwikkeld en de robuustheid van het landschap zelf. In 2017-2018 wil de rijksdienst participeren in de ontwerpogaven van duurzame energieproductie projecten die ruimte geven aan energiewinning en tegelijkertijd aansluiten op onze rijke geschiedenis van het Nederlandse energielandschap.

Door de verbouw en winning van biomassa kunnen in het landschap accenten worden aangebracht en historische elementen en structuurlijnen weer zichtbaar gemaakt. *Beeld: "biomassa" uit tijdlijn Nederland Energieland, Creabea*

De Handreiking *Energie, erfgoed en ruimte* laat zien hoe cultuurhistorie als inspiratiebron gebruikt kan worden bij duurzame energieprojecten. Zie ook www.erfgoedenruimte.nl/energie.

Zonnepark Ameland. Foto: Kees van de Veen

Teken en/of schrijf hier uw eigen erfgoed en ruimtevraag of -oplossing. Deel via @erfgoedenruimte #mijnerfgoedenruimte

Ontwikkeling en leefbaarheid in krimpgebieden

Er zijn delen in Nederland waar de krimp is en blijft, waar de slooppogave groter is dan de bouwopgave en waar het gaat over behoud van de leefbaarheid. Op die plekken biedt erfgoed een anker, identiteit en kansen voor ontwikkeling. Van 2012-2016 heeft de rijksdienst partijen geholpen om instrumenten en strategieën te ontwikkelen om erfgoed te laten bijdragen aan het vinden van nieuwe, dragende, economische en sociale functies in termen van wonen, werken, recreëren, zorg en scholing. Die opgedane kennis en tools over de rol van cultureel erfgoed in het leefbaar houden van krimpregio's willen we verder uitdragen en toepassen.

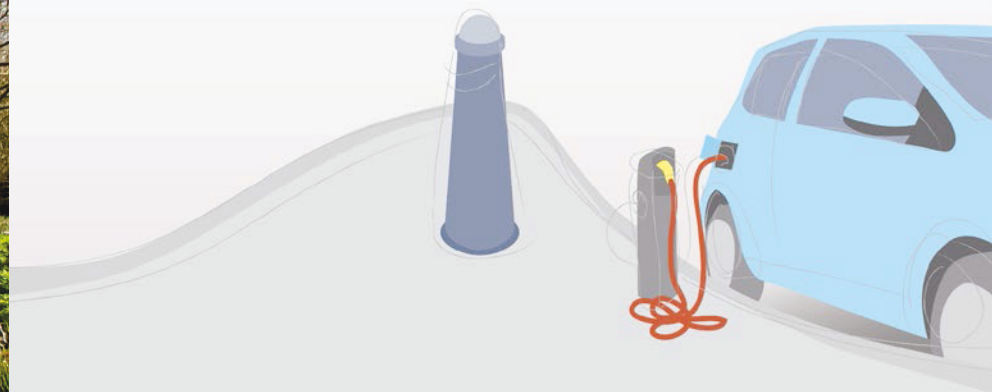

Erfgoed als krachtvoer geeft vier strategieën om erfgoed in te zetten in krimpgebieden. zie ook www.erfgoedenruimte.nl/krimp

Teken en/of schrijf hier uw eigen erfgoed en ruimtevraag of -oplossing. Deel via @erfgoedenruimte #mijnerfgoedenruimte

De bewoners van Kloosterburen gaan hun kerk, kloosterboerderijen -tuin gebruiken om wonen, werken, zorg en toerisme met elkaar te verbinden. Zo versterken zij de leefbaarheid van hun dorp. Foto: Antoinette Borchert

Colofon

Erfgoed en Ruimte

Nederland verandert voortdurend. Hoe houden we het karakter van Nederland zichtbaar? Met Erfgoed en Ruimte zet de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed samen met andere partijen in op ruimtelijke ontwikkeling vanuit cultuurhistorische inspiratie.

Infodesk

Meer weten over hoe u cultureel erfgoed kunt meenemen in een ruimtelijke opgave? Laat u inspireren door praktijkvoorbeelden op www.kiezenvoorkarakter.nl. Zelf aan de slag? Check dan onze dossiers op www.erfgoedenruimte.nl. Voor al uw overige vragen: 033-4217456 of info@cultureelerfgoed.nl

Verantwoording

Foto's: Siebe Swart, collectie Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
Foto's programmeerteam: Kris Rodenburg, Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed.
Overige foto's: zie bronvermelding bij foto's.
Omslag: Gemeente Ouder-Amstel, Polder de Ronde Hoep, een van de grootste, onbebouwde weidegebieden van de Randstad, met karakteristiek stervormig kavelpatroon. Aan de horizon Ouderkerk, Amsterdam Zuidas en Zuid-Oost.
Illustraties: Studio Tint
Ontwerp: en-publique.nl

Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed

Smallepad 5, 3811 MG Amersfoort
Postbus 1600, 3800 BP Amersfoort
033-4217421
www.cultureelerfgoed.nl

Aan deze uitgave kunnen geen rechten worden ontleend.

Met kennis en advies geeft de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed de toekomst een verleden.